

עם הכרך העשירי

מרדכי בר־און

על כריכת קובצי עיונים, מפנים ומאחור, מודפסת תמונת אדמת לֵס חרבה ובקועה. אני מניח שיוזמיו של הרעיון הגרפי הזה התכוונו לרמוז בכך על ייחודם של הקבצים, בהיותם יצירי קריית שדה־בוקר שבנגב החרב, ואולי גם רצו לרמוז על עיקרו של מאבק התקומה, המתמחה בדברי המשורר: 'שובה ה' את שביתנו כאפיקים בנגב'. ארהיב עוז בנפשי, ועל שני אלה אוסיף מדרש צנוע משלי. דומה שמדי שנה, עם בוא עונת הגשמים, מזכה כתב־העת עיונים בתקומת ישראל את קהילת החוקרים והמתעניינים בחקר הציונות, היישוב ותולדות המדינה במעין שיטפון של מחקרים וחיבורים חדשים, המפרים את שדה המחקר המקורי בישראל 'כאפיקים בנגב' - ועל כך אני בא לברך ולהודות. לשם הגילוי הנאות אפתח ואודה כי אני רואה עצמי כמעריץ מושבע הן של המרכז למורשת בן־גוריון והן של עיונים. כמי שבילה שלוש שנים נפלאות של עבודת 'פוסט־דוקטור' בקריית שדה־בוקר, וכמי שקרא בנאמנות את רוב מאמרי עיונים וזכה לפרסם מאמרים מפרי עטו ברוב הקבצים, אני חף מכל אובייקטיביות בעניין. אלא שביום חג נראה כי יש מקום גם לדברים סובייקטיביים.

רבים ודאי שאלו את עצמם מדוע ראו לנכון אנשי המרכז למורשת בן־גוריון להוציא לאור מאסף נוסף על אלה העוסקים באותם נושאים עצמם ומתנוססים על מדפינו זה כבר? השנתונים יהדות זמננו והציונות, ובמידת־מה גם הרבעון הוותיק קתדרה, מפרסמים כבר שנים רבות מחקרים וחיבורים בתולדות הציונות והמדינה, וכולם ותיקים וטובים. אם כן, מדוע נחוץ שנתון נוסף? התשובה הטובה ביותר לכך מצויה בעדותו של פנחס גינוסר, הנושא בעול העיקרי של קיבוץ הקבצים ועריכתם (למעט גיליון אחד, שערך אבי בר־אלי כשגינסר יצא לשנת שבתון). בריאיון שהעניק גינוסר לעל הראש, בטאון המכון והמרכז למורשת בן־גוריון בקריית שדה־בוקר, הוא מעיד: 'בהתחלה רצתי אחרי הכותבים, עכשיו רצים אחרינו ואני מוצף בפניות'. על כך יעידו גם שפעם ואיכותם של המאמרים שהתפרסמו בעשרת כרכי עיונים. ומאחר שגם הבטאונים הוותיקים ממשיכים לפרסם מחקרים ומאמרים רבים וגם טובים, מסתבר שקהילת החוקרים והמחברים העוסקים בחקר קורות עם ישראל בדורות האחרונים התרחבה אצלנו מאוד והיתה זקוקה לאכסניה נוספת. מן הסתם משקף העושר הזה גם את ההתפתחות העצומה שחלה באוניברסיטאות ובמכללות שלנו בדור האחרון. המחלקות להיסטוריה כללית ולהיסטוריה של עם ישראל, וכמוהן מחלקות שונות בפקולטות למדעי

הרוח והחברה, מניבות מדי שנה מאות בוגרי תואר ראשון ועשרות חוקרים בוגרי התואר השני והשלישי שבחרו לכתוב את עבודותיהם על נושאים שונים מתחומי חקר תקומת ישראל. לצד חוקרים ותיקים וידועי שם מצאו גם חוקרים צעירים את מקומם בעיונים, כמו בשאר הפרסומים מסוגו. יש לקוות כי המעמד האקדמי המכובד שרכשו לעצמם פרסומים אלה יביא יום אחד לביטולו של הנוהג הפסול והבלתי מוצדק, שלפיו נחשבים לצורך קידום אקדמי בעיקר מחקרים המתפרסמים בשפות לועזיות בפרסומים הרואים אור בחוץ לארץ.

הבטאונים השונים נבדלים זה מזה בדגשים המושמים בהם, במרחב המחקרי שהם מכסים ובסגנון העריכה שלהם. אך מעבר לכל אלה יש לעיונים ייחוד משלו, בעצם היותו קשור למרכז למורשת בן-גוריון שבנגב הרחוק. הדגש הוא על המילים 'כנגב הרחוק', שכן כל המעיין בעשרת הכרכים ייווכח לדעת כי אין שחר לטענה שלפיה מיועד עיונים לרומם את שמו של בן-גוריון ולפאר את זכרו. שפע מאמרים הכוללים ביקורת על דרכו של דוד בן-גוריון בהנהגת התנועה והמדינה הופיעו בעיונים, אשר פתח את דפיו גם ל'קולות אחרים' ואפילו ל'גרסאות חתרניות'. כך למשל ניתן בו מקום להצגת ההיסטוריה של ארץ-ישראל גם מנקודת מבט פלסטינית. מאמריו של אסעד גאנם על ערביי ישראל, ולא כל שכן הריאיון המרתק שערך יעקב אגמון בגלי צה"ל עם הסופר הפלסטיני אמיל חביבי, חתן פרס ישראל - ריאיון שגם הוא פורסם בעיונים - אלה הם סנוניות ראשונות, שבעקבותיהן, מבטיח העורך, תבואנה אחרות, והם מעידים על פתיחותו של הביטאון למגוון דעות רחב.

ייחודו של עיונים קשור גם בהצלחתו לקרב את 'הנגב הרחוק' אל שערי האקדמיות בירושלים, בתל-אביב ובחיפה. ניתן היה להטיל ספק בכדאיות הצבתו של ארכיון בן-גוריון והקמתו של מוסד מחקרי במקום כה מרוחק כקריית שדה-בוקר. ואולם, אף שהמרחק מכביד על חבר החוקרים העובדים במקום ומקשה על חוקרים במוסדות האחרים להגיע אליו, הרי כפי שנאמר: 'אם ההר אינו מגיע אל מוחמד, יגיע מוחמד אל ההר'. אלא שכאן התהפך סדר הדברים, משום שההר בא אל מוחמד גם כשמוחמד אינו מגיע אל ההר. באמצעות קובצי עיונים, ובאמצעות הכנסים שיזמה המערכת במהלך השנים בקמפוס אוניברסיטת בן-גוריון בקריית שדה-בוקר, הציב עצמו המרכז למורשת בן-גוריון, על חוקריו ועל המחקרים שעודד ושנערכו גם מחוץ לכתליו, במקום מכובד על בימת המחקר הישראלי בדורנו.

באשר לתיבה 'תקומת ישראל' הכלולה בשם השנתון - אין ספק שזו טעונה משמעויות, וניתן לייחס לה גם מידה של פתוס אידאולוגי. אלא שאני חייב להתוודות כי אני חש מאוד בנוח תחת הדגל הזה. אכן, עיונים הוא ביטאון הנוצר ומקבל את השראתו מעמדה הבאה מתוך פנימיותו של עולם הצינונות, ואינו מתיימר לנקוט עמדה חיצונית ומנוכרת. אילו היה שמו של הקנן מעיד על מדיניות עריכה בעלת גוון אידאולוגי, היה מקום להסתייג מהצהרת הזהות הבסיסית הזאת. ואולם, עיון קל בדפי השנתונים מוכיח כי העורך שומר מכל משמר הן על הרמה האקדמית של המאמרים המתפרסמים והן על איזון ראוי בין גישות שונות והשקפות מנוגדות. עם זאת, איני סבור שזיהוי נקודת המוצא והשייכות האקזיסטנציאלית של החוקר חייב לפסול מניה וביה את רמתו המחקרית. במקום אחר כבר חיויתי את דעתי כי השימוש בשם 'מלחמת העצמאות' אינו מעיד אלא על כך שהכותב משייך את עצמו לעם הדובר עברית,

עם הכרך העשירי

שעצמאותו המדינית אכן הושגה באותה מלחמה, ושאינן הוא מתכחש לשייכותו זו גם אם הוא מוכן ומסוגל לבחון את מהלכי אותה מלחמה בגישה ביקורתית ביותר. לעניין זה, השם 'מלחמת 1948', כאשר הוא נכתב בעברית, מעיד יותר מקודמו על גישה סובייקטיבית ומוטה. אכן, התנועה הציונית היתה בפועל התנועה לתקומת המדינית של העם היהודי בארץ-ישראל (גם זו מילה טעונה, אך היא נכונה בהחלט מבחינת המילון העברי), ואין פסול בהצהרת זהות זו גם בביטאון אקדמי למהדרין.

לזיקתו של עיונים אל המרכז למורשת בן-גוריון יש יתרון נוסף. המרכז נוסד ומתקיים סביב הארכיון העשיר שנבנה על יסוד מסמכיו וכתביו של דוד בן-גוריון. שפע המסמכים הייחודיים שבארכיון מאפשר לעיונים לפרסם מדי פעם גם מקורות ראשוניים, שיש בהם כדי לפתוח לפני הקורא המשכיל צוהר לאותם זמנים ולאפשר לו לחוש את דופק התקופה ישירות, ולא רק בתיווכו של החוקר. גם אווירת הנגב מבצבצת מדי פעם מבין הדפים, ויאה שהפריפריה הפריפריית ביותר במדינת ישראל זוכה פעם בשנה להתייזב מחדש במרכז. ואם בשאלת מרחב המחקר עסקינן, כדאי גם לציין שעורכי עיונים אכן הרחיבו את המושג 'תולדות' כדי לכלול בתוכו הן ענייני ספרות, אמנות ושירה, הן ענייני פוליטיקה (במובן המצמצם שהוקנה לה לאחרונה בכלי התקשורת בארצנו, דהיינו - מרחב המחלוקות הפנימיות וההתגוששויות המפלגתיות, שמעולם לא שכחו בתנועה הציונית), וכמובן נושאים כגון כלכלה, הגות והתפתחויות מוסדיות וארגוניות. הבטחת המערכת לנקוט גישה בין-תחומית התגשמה כראוי משום שעיונים אכן מבטא את ריבוי הפנים של קיומנו הלאומי - ריבוי פנים לא רק של דעות והשקפות אלא גם של תחומי מחקר ומעשה שונים. לפיכך פורסמו בו מאמרים בנושאים שונים, ובהם גם נושאים כגון רווחה ושירותי הבריאות, התפתחות הקולנוע, ועוד. על כל אלה יש לברך.

גינזור מספר כי הועלו לפניו טענות על עובייה של הכרכים (רובם מנו יותר מ-600 עמודים!). איני שותף לביקורת זו, ואני מקווה שגם עורכי עיונים לא ישנו מדרכם. עיונים הוא כרך שאמור להישאר על שולחנו של הקורא במשך שנה שלמה - עד הופעתו של הכרך הבא - ואז לעבור אל מדף הספרים ולהישאר שם לתמיד, מוכן ומזומן לעיון חוזר ונשנה. היקפם הנרחב של הכרכים מאפשר לעורכים לפרסם גם מאמרים ארוכים יותר מן המקובל בבטאונים הרגילים (אכן, יש נושאים הראויים להרחבה גם אם הדיון בהם אינו מצדיק פרסום של ספר ממש). נוסף על כך חידש גינזור את הנהגה של הכללת ראיונות עם אישים הראויים להיות מושאי מחקר בעצמם. ראיונות אלה הופכים מעל דפי עיונים לתעודות מקור בזכות עצמן. הראיון האחרון שערכו גינזור וזכי שלום עם יהושפט הרכבי זמן קצר לפני מותו (ובו, שנה שלמה לפני רצח רבין, התנבא הרכבי שיצחק רבין יירצח בידי מתנחלים או אנשים הקרובים אליהם); הראיון המרתק שקיים אבי שליים עם יצחק רבין עוד בשנת 1982; הראיון שערך גינזור עם נשיא בית-המשפט העליון לשעבר מאיר שמגר בשנת 1997; והראיון שערכו גינזור וכותב שורות אלה עם האלוף ישראל טל במשך כשנתיים (ומתפרסם בכרך זה) - כל אלה ישמשו בלי ספק עדויות חשובות לחוקרי העתיד. היקפם הנרחב של הקבצים מאפשר לעורך להקדיש בכל אחד מהם גם עשרות עמודים לביקורת ספרים בלא

לגרוע מן המקום המיועד למחקר ולהגות. בדרך זו נפרסת לפני הקורא בעיונים פנורמה מלאה של חלק ניכר מהפרסומים המופיעים אצלנו ועוסקים בנושאים הרלוונטיים, ולכל אחד מכותבי הביקורת ניתנת ההזדמנות להרחיב את דיונו בספר שעליו הוא מעיר או משיג. רשימת המשתתפים בעשרת הכרכים מצביעה על כך שעיונים תרם רבות להיווצרותה של קהילת חוקרים המנהלים זה עם זה דיאלוג ער ומתמשך ואף ויכוחים נוקבים, כשהם עורמים זה על גבי זה נדבכים־נדבכים של ידע ותובנות ובונים לתפארה שדה מחקר נרחב, ההופך בהדרגה, עם פתיחת הארכיונים, לדיסציפלינה אקדמית מיוחדת לעצמה - חקר התהליכים השונים שיצרו את מדינת ישראל כפי שהיא מוכרת לנו כיום. טוב תעשה מערכת עיונים אם תמשיך במה שכבר החלה ותוסיף לקיים כנסים המאפשרים לחוקרים גם להיפגש זה עם זה פנים אל פנים ולנהל את דיוניהם בעל־פה ולא רק בכתב.

בנעוֹרֵי ראיתי את כרכי התקופה תופסים שניים או שלושה מדפים בארונות הספרים ברוב בתי המשכילים במושבה שבה גדלתי. הכרכים אצרו בקרבם מאמרים רבים בנושאי הגות וחקר הספרות ושפע של קטעי פרוזה ושירה - יבול היוצרים העבריים של הדורות הראשונים לתקומת ישראל. מעבר לתוספת הרבה שהוסיפו כרכי התקופה למאגר הספרותי של אותם ימים, נראה שתרומתם העיקרית באותו דור קשורה בהתגבשותה של התודעה הלאומית שלנו ובהתגבשות הזהות החדשה של התרבות העברית. והנה, כבר היום תופסים כרכי עיונים מדף שלם בארון הספרים שלי. חרף השינויים העצומים שחלו בעולמנו מאז אותם ימים, נראה שניתן להשוות כרכים אלה לכרכי התקופה במובן זה שאף הם, נוסף על תרומתם מבחינת מאגרי הידע והתובנה האצורים בין דפיהם, עשויים בהיצברם להרים תרומה גם בתחומי התודעה והזהות הקולקטיבית שלנו. אלא שכיאה לדור שני ושלישי לריבונות - דור שזהותו העברית מעוצבת זה כבר ושוב אינה זקוקה למאבק, דור שריבוי גוניו נחשב לעושר, לא לחולשה - מעמידים לפנינו כרכי עיונים מסכת של בדיקה ביקורתית, מפורטת ורב־ת־פנים של שורשי הווייתנו, וניתוח מעמיק ורב־פנים של עצם מהותנו הקיבוצית.

בפתח הכרך הראשון של עיונים מזכיר פנחס גינזור את החידוד, ולפיו 'אין דבר כל־כך אקטואלי בחיינו כמו פרשיות מן העבר השנויות במחלוקת'. בזמנו הביא העורך חידוד זה כדי להזהיר אותנו מפני סכנת האקטואליזציה, או בלשון אחרת: מפני סכנת האנכרוניזם האורבת לפתחם של היסטוריונים. עיון בכרכי עיונים מראה כי באמרה זו יש גם חיוב רב אם דנים בשאלת עיצובה של הזהות הקולקטיבית שלנו. המחקרים והדיונים הרבים הנשקפים אלינו מעל דפי עיונים שמורים לבעליהם לטובתם. האקטואליות של העבר בחיינו היא מסימניהן של החינויות, של הרב־גוניות ושל הערנות האינטלקטואלית של קהילת החוקרים, המביטים על ההווה מבעד למשקפי העבר כדי להבין לאשורם את שורשיו ואת ריבוי פניו. יותר מכול עשוי עיונים לבטא את הרעיון, שבעידן של ריבוי דעות ומחלוקות ניתן ליצור מודעות של אחדות מתוך עצם הניסיון להבין את אותם שורשים ואת המהות המשותפת שמעבר לריבוי ולמחלוקת.